

Ihmisluuaineistot Museoviraston kokoelmatyössä

Laadittu 27.10.2014, Päivitetty 2021

Tarkoitus

Dokumentissa annetaan yleiset ihmisluuaineistojen käsittelyohjeet Museoviraston kokoelmatyössä. Ohjeet koskevat kaikkia Museoviraston kokoelmia. Ohjeet toimivat apuna Museoviraston (ml. Kansallismuseon) henkilökunnalle sekä käytännön työssä että näyttely- ja tutkimuskäyttöön liittyvissä eettisissä kysymyksissä, jotka koskevat ihmisluuaineistoja sekä mahdollisia palautus- tai uudelleenhautauspyyntöjä. Ohjeistuksessa käsitellään myös aineiston tutkimiseen, näytteiden ottoon, analyysiin sekä valokuvaamiseen ja kuvien käyttöön liittyviä lupakäytäntöjä.

Lähtökohdat

Museoviraston tehtävänä on huolehtia kulttuurihistoriallisen kansallisomaisuuden kartuttamisesta, hoidosta ja näytteillä pidosta. Museovirasto suorittaa arkeologian, historian, kansatieteen, merihistorian, numismatiikan, rakennushistorian ja taidehistorian alaan kuuluvaa tallennusta ja tutkimusta ja harjoittaa alan julkaisutoimintaa sekä välittää tietoa myös muiden kansojen kulttuurista. (Laki Museovirastosta (282/2004) ja asetus Museovirastosta (407/2004).

Kokoelmien käyttöä sääntelevät lisäksi tekijänoikeuslaki (821/2005), EU:n yleinen tietosuoja-asetus, (2016/679) ja tietosuojalaki (1050/2018), julkisuuslaki (621/1999), hallintolaki (6.6.2003/434) ja hallintolainkäyttölaki (26.7.1996/586). Arkeologisista esineistä on säädetty muinaismuistolain (295/1963) 2 luvussa.

Museoviraston kokoelmatoiminnan eettisenä perustana ovat ICOMin (International Council of Museums) museotyön eettiset säännöt.

Suomi pyrkii vahvistamaan alkuperäiskansojen asemaa edistämällä vuonna 2007 hyväksytyyn YK:n alkuperäiskansojen oikeuksia käsittelevän julistuksen tavoitteiden toteutumista käytännössä. Julistuksen 12 artiklan perusteella sopijavaltiot pyrkivät mahdollistamaan hallussaan olevien vainajien ruumiiden tai niiden jäännösten saavutettavuuden ja/tai palauttamisen alkuperäiskansoille yhdessä kyseisten alkuperäiskansojen kanssa kehitettyjen oikeudenmukaisten, avoimien ja tehokkaiden järjestelmien avulla.

Suomi on ratifioinut UNESCO:n aineettoman kulttuuriperinnön suojelemisesta annetun yleissopimuksen, jonka tavoitteena on tukea aineettoman kulttuuriperinnön ilmenemismuotojen säilymistä elinvoimaisina. Aineeton kulttuuriperintö voi käsittää myös sellaista tietoa mikä on säilynyt yhteisön ulkopuolella osana esimerkiksi museon tai arkiston kokoelmia.

Ihmisluuaineisto Museoviraston kokoelmissa

Tässä ohjeessa ihmisluuaineistolla tarkoitetaan ihmisluita tai niiden osia. Ohje koskee myös muita ihmisjäänteitä, kuten hiuksia ja pehmytkudoksia. Ihmisluuaineistoksi ei katsota ihmisluita muotoiltuja esineitä, eikä uskonnollisista yhteyksistä peräisin olevaa luuaineistoa, kuten pyhänjäänöksiä. Ne luetteloidaan esineinä, eikä ohje koske tätä aineistoa.

Museoviraston kokoelmissa on laaja ihmisluuaineisto, josta pääosa on peräisin Suomesta. Aineistoa säilytetään ensisijaisesti tutkimusta varten. Aineistossa on esihistoriallisia, poltettuja ihmisluita sekä palamattomia luita ruumishautauksista esihistorialliselta ja historialliselta ajalta. Merimuseon kokoelmissa on hylyistä nostettuja luita, jotka ajoittuvat pääsääntöisesti 1600–1700-luvuille.

Kokoelmien karttuminen

Kokoelmat karttavat ihmisluuaineistojen osalta muinaismuistolain määräämällä tavalla, eikä kokoelmia kartuteta muulla tavoin. Arkeologisissa kokoelmissa on laillisilla tutkimusluvilla hankittua aineistoa Venäjän vallan ajalta sekä laillisesti 1900-luvun alussa ostettuja aineistoja.

Arkeologisten kalmisto- ja hautakaivausten yhteydessä talletetaan sekä palaneita että palamattomia ihmisluuaineistoja esihistorialliselta ja historialliselta ajalta.

Kaivausvaiheessa hautaukset dokumentoidaan ja luut otetaan talteen pääasiassa samoin periaattein kuin esinelöydöt. Jälkityövaiheessa esihistorialliset aineistot luetteloidaan osaksi arkeologisia kokoelmia.

Historialliselta ajalta peräisin olevat ihmisluuaineistot yleensä listataan ja luovutetaan osteologisen tutkimuksen jälkeen löytöpaikkakunnan seurakunnalle uudelleen haudattaviksi ottaen huomioon vainajan todennäköinen kristillinen suuntautuminen, paitsi jos niiden tallettamiselle arkeologisiin kokoelmiin on erityisiä perusteita. Joissakin tapauksissa seurakunta tai muu taho on ottanut luut säilytettäväksi omissa tiloissaan, jolloin ne säilyvät tutkimuksen käytettävissä. Tällöin aineistosta ja aineistoa koskevista tutkimusluvista vastaa asianomainen taho.

ICOMin säännöissä aineistojen hankkimisesta sanotaan seuraavasti:

2.5 Kulttuurillisesti arkaluontoinen aineisto

Ihmisruumiin jäänteitä ja uskonnollista aineistoa tulee hankkia vain, jos ne voidaan säilyttää turvautusti ja kunnioittavasti. Tämän täytyy tapahtua ammatillisesti pätevällä tavalla. Jos esineet alun perin omistanut yhteisö tai etninen tai uskonnollinen ryhmä tunnetaan, sen etua tai uskomuksia ei saa loukata. (Ks. 3.7; 4.3)

Käsittely ja säilytys

Arkeologisissa kenttätöissä hautaukset tutkitaan huolellisesti ja luita käsitellään varovaisuudella. Talteen otettavat luut pakataan asianmukaisesti. Yksittäinen hauta tai sen osa voidaan myös nostaa kokonaisuutensa tutkittavaksi laboratorio-olosuhteissa. Mahdollisia tallettamatta jätettäviä ihmisluita ei jätetä kaivauksilla näkyviin, vaan ne kerätään talteen ja haudataan lopuksi uudelleen. Yleisölle voidaan järjestää ohjatusti pääsy tutustumaan kaivauksiin arkeologin johdolla. Asiaton pääsy tutkimusalueelle pyritään estämään esimerkiksi työmaa-aidan avulla, ja mahdolliset näkyvissä olevat hautaukset suojataan aina työpäivän päätteeksi. Paikalla mahdollisesti vierailevia

median edustajia ohjeistetaan ihmisjäänteiden kunnioittavaan kuvaamiseen ja aiheen käsittelyyn.

Joissain tapauksissa vainajan henkilöllisyys voi olla tiedossa. Vainajaan suhtaudutaan kunnioittavasti huomioiden hänen omat lähtökohtansa ja hänen aikakautensa kontekstin.

Meriarkeologisissa kenttätöissä tutkitut hyltyt ovat usein myös hautapaikkoja. Mahdolliset ihmisjäänteet tulee tarkastuksilla dokumentoida, mutta niihin ei ilman tutkimuksellista intressiä kajota, eikä niitä peitetä. Jos luut nostetaan tutkimusta varten, mutta niitä ei haluta säilyttää kokoelmissa, tulee ne dokumentoinnin jälkeen haudata asianmukaisesti.

Jälkityövaiheessa ihmisluita käsitellään asianmukaisissa, lukittavissa tiloissa. Ihmisluuaineistoista pyritään aina tekemään osteologinen analyysi, jossa selvitetään mahdollisuuksien mukaan vainajien kuolinikä, sukupuoli, pituus ja patologiat eli paljain silmin luissa havaittavat sairauksien merkit. Ihmisluista voidaan tehdä myös lukuisia muita analyysejä. Museovirasto on julkaissut ohjeistuksen hautojen tutkimusmenetelmistä ja ihmisluiden käsittelystä (Arkeologisten hautakaivausten tutkimusmenetelmät, toim. Salo & Niukkanen. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 22, 2011).

Museoviraston kokoelmissa olevaa luuaineistoa säilytetään mahdollisuuksien mukaan kokoelmatiloissa, joissa on aineiston säilymisen vaatimat olosuhteet. Aineisto säilytetään pakattuna materiaaleihin, jotka on valittu huomioiden aineiston säilymisen kannalta tärkeät tekijät.

Säilytystilojen turvallisuus on korkealla tasolla. Vain vastuullisilla henkilöillä on pääsy tiloihin. Ulkopuoliset pääsevät kokoelmatiloihin vain erityisluvalla vastuullisten henkilöiden seurassa.

Aineisto luetteloidaan kokoelmien luettelointiohjeiden mukaan. Aineistoja käsitellään kunnioittavasti ICOMin eettisten sääntöjen mukaisesti. Aineistoa saa käsitellä vain vastuullinen henkilökunta tai tutkimusluvan saanut asiantuntija.

Aineisto voidaan julkaista esimerkiksi Finnassa normaalien kokoelmakäytäntöjen mukaisesti. Perustellusta syystä julkaisu voidaan kuitenkin jättää tekemättä. Aineistoa voidaan julkaista ja käyttää myös sosiaalisessa mediassa noudattaen tämän ohjeen periaatteita.

Kaikkea Museoviraston kokoelmissa olevaa luuaineistoa ei ole analysoitu, eikä ihmisluuaineistoa ole erotettu muun luuaineiston seasta. Jotta kaikki ihmisluuaineistot pystyttäisiin järjestämään ja säilyttämään asianmukaisesti, tulisi osteologin käydä läpi Museoviraston luuaineistot systemaattisesti.

Saatavuus, näyttelyt, lainat ja deponointi

Ihmisjäänteitä tulee laittaa esille näyttelyyn vain, jos se on tarkoituksenmukaista menneisyyden ihmisen elämän ymmärrettäväksi tekemiseksi ja ne ovat oleellinen osa näyttelyä, esimerkiksi jos aineisto tuo tutkimuksellisesti oleellista lisätietoa käsiteltävään asiaan, eikä samanlaista tietoa voida antaa tai tuottaa muilla menetelmillä.

Ihmisjäänteiden tuominen esille näyttelyyn mietitään tapauskohtaisesti. Alkuperäiskansoihin tai vähemmistöryhmiin kuuluvien vainajien jäänteiden

näytteillepanosta tulee keskustella laaja-alaisesti asianosaisten ryhmien ja asiantuntijoiden kanssa.

Yksilöt tulee esitellä ensisijaisesti kokonaisina. Hautaukset tulee esitellä ensisijaisesti kokonaisuuksina tai tarkoituksenmukaisina kokonaisuuksina. Yksittäisiä luita voidaan laittaa esille, jos halutaan antaa tietoa esimerkiksi sairauksista tai vammoista. Näissä tapauksissa luiden yhteyteen on laitettava tieto siitä, mihin kokonaisuuteen ne kuuluvat.

Näyttelysuunnittelussa tulee huomioida aineiston kunnioitava käsittely ja näytteillepano. Luuaineistoa ei tule käyttää rekvisiittana. Näyttelyteksteissä tulee olla tarkka selvitys aineistosta. Vitriineiden tulee olla lukittuja ja olosuhteiltaan luuaineistolle soveltuvia. Näyttelysuunnittelussa on hyvä miettiä, voiko aineiston asettaa esille niin, että kävijän on halutessaan mahdollista sivuuttaa ne.

Vuonna 2021 Kansallismuseon esihistorian näyttelyssä on esillä ihmisluita sisältäviä hautauksia esihistorialliselta ajalta. Rautakautisista ruumishautauksista ihmisluita sisältävät Euran Luistarin hauta 56 ja Levänluhdan merovingiaikainen vesikalmisto (KM2996, KM21814). Näyttelyssä olevat ihmisluuaineistot kuvaavat hautauksia kokonaisuutena, näyttäen esimerkin tietyn ajan hautaustavoista ja vainajiin liittyvästä tapakulttuurista. Toista maata -näyttelyssä on lääketieteen historiaa ja kehitystä esittelevässä osiossa on esillä porattu kallo (H2002020:97, Pälkäneen rauniokirkko).

Samat lähtökohdat ja vaatimukset koskevat myös muiden museoiden näyttelyihin lainattuja ihmisluuaineistoa. Näyttelylainapyyntöön tulee olla tarkasti perusteltu. Esillepanosta sovitaan kokoelmasta vastaavan yksikön kanssa.

Museovirasto ei lähtökohtaisesti deponoi aineistoa. Deponointi on korvattu pitkäaikaisilla (5 vuotta) lainoilla. Laina voidaan tarvittaessa uusua.

ICOMin säännöissä näyttelyistä sanotaan seuraavasti:

4.3 Arkaluonteisen aineiston esitleminen

Ihmisruumiin jäännökset ja uskonnollista merkitystä omaava aineisto on asetettava näytteille tavalla, joka vastaa ammatillisia vaatimuksia ja ottaa huomioon – mikäli esineiden alkuperä tunnetaan - sen yhteisön, etnisen tai uskonnollisen ryhmän edut ja uskomukset, jolta esineet ovat peräisin. Niiden esitlemisessä on osoitettava suurta tahdikkuutta ja kunnioitettava kaikille kansoille yhteisiä käsityksiä inhimillisestä arvokkuudesta.

4.4 Esineen poistaminen näyttelystä

Jos yhteisö, jonka parista näytteillä oleva ihmisruumiin jäännös tai uskonnollista merkitystä omaava esine on peräisin, pyytää kyseisen aineiston poistamista näyttelystä, on asia käsiteltävä viipymättä, kunnioittavasti ja hienotunteisesti. Sama koskee pyyntöjä aineiston palauttamisesta. Museolla on oltava selvästi määritelty toimintatapa tällaisten pyyntöjen käsittelyssä.

Tutkimus, näytteiden otto, analyysit ja kuvaaminen

Ihmislouaineistoa säilytetään kokoelmissa ensisijaisesti tutkimusta varten.

Aineiston tutkimukseen, näytteiden ottoon ja analyysihin pyydetään lupa kokoelmista vastaavalta yksiköltä. Tutkimuslupa myönnetään vain tieteellistä tutkimusta varten. Opinnäytetoissa tutkimuksen tulee olla pääsääntöisesti vähintään pro gradu -tasoinen.

Joissain tilanteissa on aineistoa mahdollista saada tutkimuslunaan. Tällöin aineiston säilytyksessä ja käsittelyssä on noudatettava näitä ohjeistuksia. Lainahakemuksen käsittelee aineistosta vastaava yksikkö.

Myös aineiston kuvaaminen on luvanvaraista. Kuvauslupapyyntöissä on määriteltävä kuvien käyttötarkoitus ja julkaisusuunnitelma. Kuvien julkaisu on sallittua kuvausluvan mukaisessa käyttötarkoituksessa.

Pääasiallisesti aineistoa ei saa nähtäväksi taiteellista työtä varten, vaan nähtäväksi voidaan toimittaa kuvamateriaalia.

Ihmislouaineistoa koskevat tutkimus- ja kuvauslupapyyntö arvioidaan huomioiden ICOMin eettiset säännöt sekä tutkimuksen ja kuvien käyttötarkoitus. Tarvittaessa voidaan pyytää mielipidettä ja arviota asiantuntijoilta ja mahdollisilta asianosaisilta.

Tutkimustulokset on toimitettava Museoviraston arkistoon.

ICOMin säännöissä tutkimuksesta sanotaan seuraavasti:

3.7 Ihmisruumiin jäännökset ja uskonnolliset esineet

Ihmisruumiin jäännöksiin ja uskonnolliseen aineistoon kohdistuva tutkimus on suoritettava ammatillisten normien mukaisesti. Jos aineiston alkuperä tunnetaan, on otettava huomioon kyseisen yhteisön, etnisen tai uskonnollisen ryhmän edut ja uskomukset. (Ks. 2.5; 4.3)

Palautus ja uudelleenhautaus

Kaikki pyynnöt, jotka koskevat ihmislouaineistojen palauttamista tai uudelleenhautaamista käsitellään tapauskohtaisesti huomioiden tieteelliset, eettiset ja kulttuuriset näkökohdat.

Palauttamista tai uudelleenhautaamista vaativan tahon laillinen ja kulttuurinen oikeus vainajiin tulee varmistaa ennen päätöstä. Alkuperäiskansojen kohdalla tulee kuulla asianomaista tahoa, perhettä tai muuta laillista vastaanottajaa.

Jos aineisto päätetään luovuttaa, suoritetaan aineiston dokumentointi ja luovutus valvotusti, mutta mahdollisimman pitkälle vastaanottajan toiveiden mukaisesti. Uudelleenhautauspäätöksissä edellytetään myös vastaanottajalta menettelytapaohjeen mukaisia eettisiä linjauksia. Itä-Suomen aluehallintovirastolta on haettava lupa uudelleenhautauksen.

Aineiston luovutuksessa aineiston omistusoikeus siirtyy vastaanottajalle.

Museovirastossa on vuonna 2021 laadittu myös sisäinen toimintaohje kokoelmaesineiden palauttamista koskevien kysymysten käsittelyyn.

Vastuut

Aineiston asianmukaisesta käsittelystä on vastuussa jokainen ihmisluuaineistojen kanssa tekemisissä oleva Museoviraston työntekijä.

Arkeologisissa kenttätöissä aineistosta on vastuussa kenttätyönjohtaja.

Arkeologisista kokoelmista on vastuussa Kirjasto, arkisto- ja arkeologiset kokoelmat - yksikön yli-intendentti.

Arkisto- ja tietopalveluiden osastonjohtaja ratkaisee asiat, jotka koskevat arkeologisten kokoelmien kartuttamista, lainaamista ja tallettamista silloin, kun ratkaisu on periaatteellisesti tai taloudellisesti merkittävä.

Suomen kansallismuseon kokoelmista on vastuussa Kokoelmat ja tutkimus –yksikön yli-intendentti.

Suomen kansallismuseon ylijohdaja ratkaisee asiat, jotka koskevat kulttuurihistoriallisten kokoelmien kartuttamista, lainaamista ja tallettamista silloin kun ratkaisu on periaatteellisesti tai taloudellisesti merkittävä.

Erityisistunto ratkaisee omalta osaltaan ihmisluuaineistojen palautusta tai uudelleenhautaamista koskevat asiat. Osastonjohtaja ja ylijohdaja vastaavat omien vastuualueidensa osalta siitä, että laajakantoiset ja merkittävät asiat viedään erityisistuntokäsittelyyn.

Työryhmä:

Riikka Alvik, tutkija. Kulttuuriympäristön hoito, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Aki Arponen, konservaattori. Suomen kansallismuseo, Kokoelmat, konservointi.

Jutta Kuitunen, yli-intendentti. Arkisto- ja tietopalvelut, Arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Marianna Niukkanen, yli-intendentti. Kulttuuriympäristön hoito, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Päivi Pykälä-Aho, kokoelmien hoitaja. Arkisto- ja tietopalvelut, Arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Leena Ruonavaara, intendentti. Arkisto- ja tietopalvelut, Arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Helena Taskinen, yli-intendentti. Kulttuuriympäristön suojelu, Länsi-Suomen kulttuuriympäristöpalvelut.

Rasmus Åkerblom, lakiasiain assistentti. Tukipalvelut, Laki- ja henkilöstöpalvelut.

Päivitys 2021:

Aki Arponen, konservaattori. Suomen kansallismuseo, Kokoelmat/ Konservointi.

Satu Frondelius, amanuessi. Suomen kansallismuseo, Kokoelmat/Kokoelmat ja tutkimus

Jutta Kuitunen, yli-intendentti. Arkisto- ja tietopalvelut, Kirjasto, arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Pilvi Vainonen, amanuessi. Suomen kansallismuseo, Kokoelmat/Kokoelmat ja tutkimus

Marianna Niukkanen, yli-intendentti. Arkisto- ja tietopalvelut, Arkeologiset kenttäpalvelut.

Päivi Pihlanjärvi, intendentti. Kulttuuriympäristöpalvelut, Länsi-Suomen kulttuuriympäristöpalvelut

Päivi Pykälä-aho, kokoelmien hoitaja. Arkisto- ja tietopalvelut, Kirjasto, arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Katja Vuoristo, intendentti. Arkisto- ja tietopalvelut, Kirjasto, arkisto ja arkeologiset kokoelmat.

Helena Taskinen, yli-intendentti. Kulttuuriympäristöpalvelut, Länsi-Suomen kulttuuriympäristöpalvelut.

Juha Maaperä, lakimies. Tukipalvelut, Hallintopalvelut/Lakipalvelut